

SHOULD I STAY
OR SHOULD I GO NOW?
The Minhag to Leave for Yizkor

Source Materials
Rabbi Efrem Goldberg
reg@brsweb.org

MORDECHAI (י"א)

"ומה שהורגלו לידור צדקה ביום הכיפורים בעבור המתים - יש להביא ראיה מן ספרי. דתניא פרשת עגלה ערופה (דברים כא.ח): 'כפר לעמך ישראל' - אלו החיים, אשר פדית' - אלו המתים. מלמד שהמתים צריכים כפרה."

SHULCHAN ARUCH (א"ח. גרסא'ו)

ו הנהגו לדר צדקות ביום הכיפורים בעד (ה) (יה) המתים (ומקבירם) נשמתיהם, (יט) דהמתים גספן יש להם פפרה ביום הכיפורים (מרוכז):

MISHNA BEAVRAH (פ"ג. בורה)

(יט) דהמתים גספן יש להם פפרה ביום הכיפורים. פשוטין בעבורן, דאמרין אלו הנה חי הנה נותן גספן צדקה נאפלו אם הנה עני, הנה שהורילב ורוצה לתן, אכל בעבור נשע אינו מועיל [מ"א] וש"פ. ואם התנדה קדם מותו, יש לומר דיש לו פפרה וכצדק חשוב [פמ"ג]. ומסתברא דאם הפן נותן בעד אביו, בכל גוני מועיל להקל דינו, דברא מופה אבא:

ENCYCLOPEDIA of JEWISH PRAYER

The custom of remembering the dead originally was set aside for Yom Kippur only.² The fifteenth-century German halakhic authority, Rabbi Jacob b. Judah Weil, expounded the theory that the Day of Atonement is in the plural, *Yom Kippurim*, because atonement applies to the living and the dead.³ Another opinion for introducing a memorial prayer on Yom Kippur is that death breaks the heart and causes it to soften, stirring the congregation to repentance.⁴ In addition to reciting prayers for the dead, donating to charity on their behalf is significant. "Forgive, O Lord, Thy people Israel, whom Thou hast redeemed" (Deut. 21:8), say the *Kohanim*. This is interpreted to mean as follows: "Forgive, O Lord, Thy people Israel" refers to the living, and "whom Thou hast redeemed" refers to the dead. That is, the dead need redemption and the living need to redeem them. For this reason we remember to redeem them on Yom Kippur and donate charity for them in order to cleanse them from their sins and save them from *Gehinnom*.⁵ The *Pesikta Rabbati* underscores the latter and mentions salvation of souls through charity and prayer.⁶

→ It is only since the eighteenth century that in Germany the memorial service was extended to the morning of the last day of *Pesah*, the second day of *Shavu'ot*, and the last day of *Sukkot* (*Shemini Atzeret*). It is on these days when the verse in the Torah decrees, "They shall not appear before the Lord empty handed, but every man shall give as he is able (*ish kematnat yado*), according to the blessing that the Lord your God bestowed upon you" (Deut. 16:17). It is thus incumbent to give charity on behalf of the dead in order that God should remember them and because of their merits, God should remember us for good.⁷ Thus, in German communities the phrase *matnat yad* became associated with *Hazkarat Neshamot*.

R' TUKACHINSKY (4) גר הק"מ (סי' א"ל)

א. המקור.

נוהגים להזכיר נשמות ע"י הש"צ בתפילות אמר, אחר קריאת התורה (ביום ב' וה' וש"ק), כמובא בשבולי הלקט והמרדכי ורמ"א א"ח רפ"ד, ותפלת יזכור ע"י הקהל בהמועדים — כמובא בשו"ע א"ח (סס"י תרכ"א): "נהגו לדור צדקות ביוה"כ בעד המתים", ומוסיף הרמ"א: "ומזכירין נשמות דהמתים ג"כ יש להם כפרה עכ"ל. והוא מהספרי (שופטים כ"א ה') כפר לעמך אלו החיים אשר פדית אלו המתים כו'. [חטאי אדם ומדותיו מסובבים (בחלקים ידועים). גם מגורמים קדומים מתיחסים למעשי הוריו ואבותיו עד ליוצאי מצרים אשר פדיתו! וכן מעשיו הוא מתמשכים (בשיעור ידוע) גם לצאצאיו אחריו עד סוף כל דורותיו!]. וכ"ה בגמ' הוריות (ו'). כפר לעמך ישראל אשר פדית ראוי כפרה זו שתכפר על יוצאי מצרים. וכן במדרש תנחומא (ר"פ האינון): לכך נוהגים להזכיר את המתים ביוה"כ ולפסוק עליהם צדקה כו' ת"ל אשר פדית כו', ובמחזור ויטרי (דף קע"ג): "ומזכירין את המתים שרבו תורה ותקנות בישראל או שהניחו דבר כו' או שהניחו אהר"ם בשבילם כנאמר בפסיקתא רבתא פ"ב ת"ל כפר כו', וכן הביא הכפתור ופרה (פמ"ד הוצאת לונץ דף תקפ"ה) בשם הפסיקתא: גדולה צדקה שמוציאה מדין גיהנום שנא' כפר לעמך ישראל יכול כיון שמת אין לו תקנה בצדקה ת"ל כפר כו', וראה גם ספר חסידים (ק"ע).

עיקר התועלת של הזכ"כ הוא בנתינת צדקה לעיני כלשון המרדכי והשו"ע (סס"י תרכ"א) מהספרי. ביחוד וביותר יש תועלת להמתים אם הבן נותן צדקה לעיני הוריו, וכדברי רבנו בחיי (שם עה"פ כפר לעמך ישראל) שכ' בזה"ל: יזכרנו מזה שהקדשות שנותנים החיים בעד המתים יש בהם תועלת להמתים ומכש"כ כשהבן מקדיש לשמם שהיא זכות להם כו', והוא ע"ד שאו"ל ברא מוכא אבא (ראה א"ח שם סס"י תרכ"א ויו"ד רמ"א סס"י רמ"ט). וב"ה א"ח רפ"ב וב"י רפ"ד וש"פ המדברים מזה).

ונראה שתהלה ה' המנהג להזכיר נשמות רק ביוה"כ, כלשון מדרש תנחומא והמרדכי והשו"ע הנו"ל, וכר"ב מהר"י "שלכן נקרא יום כפורים — החיים ולמתים" וא"ח הנהיגו זאת גם בשאר שבתות, וכמ"ש הרמ"א (א"ח רפ"ד, וכ"ה ת"כ"ש שהביא שם גם המקור מהספרי).

2. *Mahzor Ani*, pp. 173-192; *Sefer Hasidim* chaps. 1171, 1172. *Pesikta Rabbati*, chap. 70. *Siddur Kusni*, chap. 214.
3. Cf. *Darkhay Mosheh to Tur*, OH, 621:8; cf. also *Ateret Zekaynim* to OH, 621:3.
4. *Kol Bo*, chap. 70.
5. *Sifre*, Deut. 21:1-9; *Tanhuma, Ha'ucinu*, 20:8.
6. *ibid*.
7. Cf. *Leviticus* chap. 17: of *Sefer Mitzvot*, chap. 62.

נוהגים שכל אלו שיש להם אר"א יוצאים מביהכ"ס כדי המועדים בזמן
שמוזכרים נשמות ב"זכור" (שכל יחיד ויחיד אימרה). הטעם כתבו האחרונים אי
נשים עין הרע או משום שכשהכל אומרים יום שותקים מחוץ כהתגודדות (ראה
כתרו שערין שער י' ל"ב ואחרונים עוד).
ולפיכך נוהגים שהגבאי או השמש מכריז קודם הזכ"ג "זכור" (כמ"ש
שי"א י"עוד).

בבן א"י שנמצא בחו"ל אם יאמר יזכור
באחרון של פסח ושבעות

מוצאי ירכ תשכ"ו.

מע"כ ידידי מהר"ר דוב פאלאק שליט"א.

פ"ג פ"ג ר"מ

בפתחי-שערין הביא עוד טעם ליציאה, שהוא משום חשש לעין הרע. ראייתו לכך
היא מיבמות קו"א, שם מסופר שאב"י, שהיה יתום, התרשם מחריפותו של רב פפא
והסיק מכך שיש מי שדואג לכל צרכיו. משום כך שאלו: האם אביך ואמך כאן בעיר?
וכשהשיב לו בחיוב, נתן בהם אב"י את עיניו ומתו. שוב, ראייה גמורה אין מכאן,
אלא שהבלטת המצב שזכה אדם ושני הוריו בחיים, עלולה ח"ו לגרום לעין הרע.

הנה שאלתך בדבר תפלת יזכור ליכנס בביה"כ
אינו נוגע זה בשמ"ע שגם לבני א"י הוא יר"ט
ושוין לבני חו"ל בזה, ורק נוגע זה באם יהיה מע"כ
גם בתג הפסח ושבעות בחו"ל תפלת יזכור אומרים
בי"ט. אבל הא פשוט שלבני א"י שהוא חול ודאי
רשאיין לומר תפלת יזכור ומה לנו שאינו יר"ט להם.
ואם הוא יודע בביה"כ אחד שהולך רק שם להתפלל
הרי מצד פרהסיא מוכרח לילך לביה"כ וישב שם
באופן שידמה להאנשים שהוא מתפלל וממילא יאמר
שם תפלת יזכור, אך אף שאין למע"כ כשביל זה
צורך לילך לביה"כ משום שיש כמה בתי כנסיות
ולא יהיה ניכר כשלא ילך לביה"כ אם ירצה לומר
תפלת יזכור יכול לילך לשם וישב שם כל העת
שמתפללין באופן שידמה להן שמתפלל.

הזכרת נשמות: נוהגין להתפלל בעד נשמות
המתים ולדר צדקה בעבורן ביה"כ בשמיני עצרת, יום
אחרון של פסח ושני של חג השבועות, אהרי קריאת
התורה קודם מוסף, ומוזכרין נשמת אב ואם אח ואחות
אשה ובנים שמתו וגם נשמות הקרובים. וגם אב
הרחמים שהיא הזכרה כללית על נשמות המתים על
קדוש השם, ונוהגין לשלוח לחוץ או לאולם ביה"כ
הנערים שיש להם אבות, וגם גדולים שיש להם אב
ואם חיים, לפי שנאמר ברית ברותה לשפתים, וכדי
שלא יפתח פה לשטן ומשום עין הרע, וכמו שאמרו
אית לך אבא ואמא במתא א"ל אן יהב בהו עיניו
ושכיבן (יבמות ק"ג, שער אפרים שער י' ס"י ל"ב). עוד
טעם הזכרת המתים משבר הלבבות וגורם בבי, אך
לאותן שמחויבין להזכיר המתים מותר לבכות אפילו
בשבת ויר"ט שיש לו עונג כשיבכה ויפיג צער עי"ז
(או"ח ס"י רפ"ח), אבל סי' שאין לו צורך בזה, אם
יראה אבותיו בוכין שמא יבכה עמהם ויבטל עונג
שבת ויר"ט (מנהגי בית יעקב סי' קכ"ה). ועוד שאין
להם מה לומר ולא יבלבלו אלה-שמוזכרין נשמות
אבותיהם (מנהגי ישורון סי' ס"ג).

אזכר די' מ'
ומ"ג פ"א
(ט"ז 96)

קיצור שולחן ערוך (קל"א:א) Kitzur Shulchan Aruch

כא מוזכרין נשמות ביום הפורים משום דזכירת המתים משבר ומכניע לבו של
אדם; ועוד - לפי שגם המתים צריכין פפ"ה, כדאיתא בספרי: פפר לעמך
ישראל - אלו החיים; אשר פדית - אלו המתים: מלמד, שהמתים צריכין
פפ"ה. ונודרים צדקה בעבורם (וע"ל, סי' ס"ז, סעיף ג', שיש לומר: בלי גדר),
וסמך לזה - בסוף פרשת תצוה כתיב: אחת בשנה יכפר, וסמך לה: ונתנו איש
לפר נפשו לה. ומועילה הצדקה בעבור המתים, כי ה' בוחן לכות - שאם היה
זה המת חי, גם כן היה נותן צדקה. והחי יכול לבקש להקל דין המת - כמו
דוד, שהתפלל על אכשלו (סוטה י' ב) - והמתים הצדיקים מליצים על
צאצאיהם. גם ביום אחרון של פסח וביום שני דשבעות וכשמיני עצרת* מוזכרין
נשמות לפי שקורין בהם: פל-הכור, וכתיב שם: איש כמתנת ידו. לכן נודרין
מתנות לצדקה; וכן שנודרין לצדקה, נהגו לתנה בעבור הנשמות, שיזכר אותם
אלהים לטובה, וכן אותנו יזכר עמם לטובה בזכותיהם. ונוהגין, כי מי שיש לו
אב ואם יוצא מבית הכנסת בשעת הזכרת נשמות. גם נוהגין, שבתוך שנה
ראשונה למיתת האב או האם יוצא גם כן מבית הכנסת (ועי' הטעם בספר פ"ה
שלמה, או"ח, סימן תרס"ח, ובספר שער אפרים, פתחי שערים, שער י', אות ל"ב).

Ⓡ EUEZER
VAUDENBERG
ל.3 תל. (י: 06)

א. אולם נעים לי להתחקי בזה מה שכותב להסביר
בכוח מדויקה ובהרחבה הגאון הגרמני עפ"ש
ז"ל בפתיחתו הגדולה על חידושו למסכת ב"ק, וז"ל:
על כנה שנהגו לצאת בשעה שאמרים הקהל יזכור
אשר כבר נאמרו הרבה תירוצים על זה, לענין נראה
ב"כ לומר טעם וזוהו יראו איך מנהג ישראל תורה
וממקום קדוש תלך, הדנה קי"ל אסור להזכיר נשמות
בעת שחתן יש בבהמ"ד, כי אחרי שחתן בבהמ"ד יום
טוב הוא לכל הקהל הקדוש אשר נמצאים או בבית

המדרש, ואיך יצטוו נפשו בשעת הדחה כי אחרי שהק
לישראל להיות שמח בשמחת אחיו הישראלי, אי"כ כשהג
לאחיו גם הוא צריך לשמוח עמו בשמחתו בפניו ואין לו
להזכיר צערו אז לפניו, אשר בזה מראה הוא כי יש לו
צער. ואף אם יהיו כמה אלפים בבהמ"ד דוחה תפלת
תחנון והזכרת נשמות של כל הקהל בשביל חתן אחד כי
י"ט הוא לכל הקהל, ולפי"ו יקשה איך מזכירין נשמות
ביום החג, מי גרע החג הזה של כל אחד מיו"ט של
החתן, אך פשוט כי אדרבה עונג ונחת הוא להאיש אשר
נגעו ד' בהצער הזה, עונג הוא לו להזכיר נשמת אבותיו
ונעים לו הצער הזה, אך כל זה הוא להאיש אשר יש
לו הצער וזכרו, אך לא כן האיש אשר אין לו צער כזה
הוא בשמעו הזכרת הנשמות תעורר בלבבו אך רגשי
צער לא רגשי עונג. ואי"כ בעת שיש אחד בבהמ"ד שאין
לו הצער הזה אסור לכל הקהל להזכיר נשמות, כי הלא לא
גרע האיש הזה מחתן בימי חתונתו, ששבעת ימי המשתה
י"ט הוא לו, גם להאיש הזה י"ט הוא, ואיך יזכרו
הקהל נשמות, אך כדי לעשות נחת רוח לאלה שרוצים
להזכיר אשר להם הוא הרגש נעים להזכיר הנשמות, משום
זה יוצאין אלה שאין להם להזכיר כדי שיוכלו אלה
הצריכים להזכיר נשמות אבותיהם עכ"ל. העתקתי כל
לשון דבריו בזה באשר מילתא אלבישיהו יקרא (עין
שבת י' ע"ב וברש"י) ובאשר חנונים דבריו ומחוקים
מנועם חין ההסבר הרחב והמשכנע.

והגרע"ן של עצם נימוק זה מצאתי בספר אוצר דינים
ומנהגים ערך הזכרת נשמות שמביא לומר
כן בשם ספר מנהגי בית יעקב סי' קכ"ה, והוא: דזכירת
המתים משבר הלבבות וגורם בכך, אך לאותן שמתחייבין
להזכיר המתים מותר לבכות אפילו בשבת וי"ט שיש לו
עונג נשיבה ויפוג צערו עי"ו (כאו"ח סי' רפ"ח),
אבל מי שאין לו צורך בזה אם יראה אבותיו בוכין שמה
יבכה עמהם ויבטל עונג שבת וי"ט ע"ש.

ח) אבל כתי"ר להלן בדבריו שואל על הנימוק הזה,
לפי"ו יש מקום להמנהג הזה ביו"ט דכתיב
והיית אך שמח, אבל ביו"כ היו יכולים להשאיר בביהמ"ד
אף אותם שיש להם תורים דמה בכך שלבו יהיו נכנע
יזכור ביוה"כ אדרבה ואדרבה, ואילו השערי אפרים
בי"ער י' סעי' ל"ב כותב שנהגו שמי שאביו ואמו
בחיים יוצא מביהמ"ד בעת האמ"ר ביו"ט וימים נוראים,
הרי שאף בימים נוראים יוצאים. ע"כ.

ותמהני על כתי"ר שלא שת לבו לדברי השערי אפרים
בפתיחי שערים שם ס"ק ל"ה שכותב באמת
נימוק מדויקה לכך (ודברי התוספת חיים בזה על החי
אדם ה' שבת כלל ז', שמזכירו כתי"ר להלן בדבריו
לקוחים ממה מהפתיחי שערים), והוא, לפי שהכל אומרים
יזכרו ועסוקים בדבר זה זאילו היו שותקים אמרינו
בברכות כה"ג שלא יהיו הכל עסוקי' כו' וקצת יש
לחוש לעין הרע בכה"ג וכדאמרינו ביבמות ק"ו אית
לך אבא נאמא במתא א"ל אין יתב בהו עיניו ושכיב

עב"ל ע"ש, ואי"כ אין כאן תלונה על השערי אפרים,
אלא התלונה היא על הנימוק האמור אם נחזיק במנהג
לצאת גם ביוה"כ.

ולמעשה אין תלונה על המנהג גם לפי הנימוק האמור,
דמלבד דישנו בדבר מסוים לא פלוג כדמוכרי
מזה כתי"ר בעצמו, יש בזה גם משום דלא ליתא
לאחלוף, ולא עוד אלא דיו"ל דיש בזה גם משום
יוה"כ גופיה כשתל להיות בשבת.

ט) ומה למה שמקשה כתי"ר בסוף דבריו על נימוקיו
אלה של הפתיחי שערים שמביאו בשם התוספת
חיים, דלמה לו לשתוק הלא יכול להגיד יזכור בעד
הריו של אביו ואמו או שאר קרוביו, ואמנא ליה
דאין בזה בכדי השב, דאה"כ יכול להגיד בכזאת, אבל
הא המנהג הוא לא כן אלא דמי שהריו בחיים אינו
מגיד עבור הני"ו, ומכיון שכן הרי ישגם שפיר הנימוקים
הני"ו, ואני מתפלל על כתי"ר שלא הרגיש שהתוספת
חיים בעצמו שם נותן העצה האמורה, דבמקרה דחזק
לביהמ"ד הוא מקום מטונף ואין שם מקום בשביל
הקהל שיצאו לשם בשעת הזכרת נשמות יכולים להיות
בביהמ"ד ויזכרו קרוביהם או רבם ע"ש, ולמה איפוא לא
יעץ בכזאת על תמידיות, ובע"כ כני"ו דבתמידיות לא
יועיל זה כי המציאות המוסרשת היא שלא מזכירים
אם התורים בחיים, ולכן ההכרחיות שיצאו לחזק
מהנימוקים הני"ו, ורק על מקרה מיוחד יש מקום לייצץ
בכזאת בחד פעמיות.

ובכלל הא ישנו גם הנימוק הנוסף שמזכיר התו"ח שם
(ומזכור מזה בכמה ספרים), כדי שלא יבואו
לידי טעות ויאמרו עמם וברית כרותה לשפתים.

ועוד יעיון בס' אוצר כל מנהגי ישורון סי' ע"א אות
כ"ו שמביא עוד ב' טעמים ששמע על כך, והמה:
"לפי שעל פי רוב הבנים נקרא בשמותיהם של אלו
האבות שמזכירים נשמותיהם והם זקנו וזקנתו ועל כן
כדי שלא יפתח פיו לשתן בשעה שמזכיר שמותיהם
של הנפטרים שיוה"כ על שמות הבן ע"כ יוצא לחזק"
ועוד טעם: "מפני שקודם יזכור מכריו השמש בקול
"ואגט יזכור" ונראה כאילו אומר לכל אדם שיאמרו
יזכור, לכן יוצאים הבנים שיש להם אבות מפני אמירתו
שנראה כקללות" עי"ש.

ז) כללן של דברים דאין כאן מקום להצרכת עיון, כפי
שמבליע כתי"ר בדבריו, וזוהו כן כזה, הן
צצת ההזכרת נשמות ביוה"כ ובג' רגלים והן היציאה
לחזק של אלה שיש להם או"א בחיים, יסדתן בהררי
הר"ש שיסדון קדמונינו ובנתינת טעמים לשתב ולברכה
ולא לקללה ח"ו, והם מלהזכיר מלבוא ולשנות ממנהגים
אלה כלל ועיקר.

ד) יברר את עמו בשלום ונוכה במהרה לראות ביקוצת
ורגנת טוכני עפר ובנין בית מקדשנו ותפארתנו
בחר מרומי הרים בבי"א.

ידידו מוקירו ומכבדו ודושי"ת באה"ר
אליעזר יהודא וולדינברג

Ⓡ TUKACHINSKY
ל.3 תל. (י: 06)

ט) מותר לאדם להזכיר אשתו ראשונה גם לאחר שיש לו אשה אחרת
(ואין זה דומה למשא"ל (מ"ק כ"א:)) ממה אשתו ונשא אחרת אינו מדבר עמו
תנחומין — תנחומין שאני, תו ראיתי מוכח כן גם בסוף ספר אח לצרה בשם

ג. המצב כיום

דומה. שכל הטעמים הנ"ל יפים היו כאשר רוב הקהל היה נשאר לאמירת יזכור. ורק המיעוט היה יוצא. אבל בדורנו זכינו ב"ה לעליית תוחלת החיים. לא חזון נפרץ הוא לראות סב. בן ונכד יושבים בצוותא בבית הכנסת. לעיתים, שלושת הדורות יוצאים בעת אמירת יזכור, כיון שאף הסב זכה ועדיין הוריו בחיים.

מנהג אמירת יזכור אינו נהוג בכל העדות: בבתי כנסת רבים נוכחים מתפללים מעדות שונות. וכאשר נמצא במקום מתפלל מעדה שאינה נוהגת לומר יזכור, והוא עצמו יתום, נשאר הוא עם אומרי היזכור. אך הוא עצמו אינו אומר. ונמצא חלים עליו חלק מן הטעמים שנאמרו לעיל, המחייבים את היציאה. מאידך גיסא, כיצד יצא?! והרי אף הוא אין הוריו בחיים?!

כבר הבאנו בהקדמת דברינו שבבתי כנסת רבים נוהגים שכל הציבור, גם אלו שזכו לשני הורים עמו"ש, אומרים ביחד את תפילת יזכור לחללי השואה ולחללי צה"ל. מעתה, שוב לא קיימים אותם טעמים המצביעים על שוני בין אומרי היזכור לבין אלו שאינם אומרים אותו. ההבדל הוא רק את נשמתו של מי מזכירים, והרי הבדל זה קיים היה מאז ומתמיד גם בין אומרי היזכור - כל אחד אומר על הורים אחרים; כל אחד אומר על מספר שונה של קרובים וכדו'.

ממילא במצבנו כיום בטלו הטעמים שמנינו לעיל המחייבים את היציאה:

א. אין מצב בו אלו עסוקים בדבר זה ואלו שותקים. לכל היותר שותק חלק מהציבור (אלו שזכו להורים) זמן קצר ביותר. בשעה שהאחרים אומרים כל אחד יזכור על הוריו. אבל אח"כ מצטרף כל הקהל ביחד להזכיר את נשמות חללי השואה וצה"ל.
 ב. כיון שכל הציבור יש לו חלק ונחלה באמירת יזכור, לא שייך עוד החשש של עין הרע. לחשש זה היה מקום רק כל עוד חלק מהציבור לא היה שייך כלל ליזכור ולאבילות.

ג. הציבור כולו שותף לצער, וכאמור לעיל זהו עינוגם ביו"ט שהם זוכים להועיל במשהו לנשמות הנפטרים.

ד. מסתבר שהמטלה על כלל הציבור לומר יזכור לחללי השואה וצה"ל תעסיק את הכל, ולא יהיה מי שיתבלבל חלילה ויזכיר את נשמות החיים.

יבואו ויטענו: כיצד נעזו אנו בדורנו לבטל את מנהג היציאה בעת אמירת יזכור? לאמיתו של דבר כבר קדמנו ה"ר משולם פינקלשטיין. בחבורו תוספת-חיים שנזכר לעיל. הוא פסק שבמצב שבו לא ניתן לצאת מבית הכנסת - כגון כשמחוץ לבית הכנסת

מטונף - מותר להשאר. במקרה זה הוא ממליץ לנשארים שהוריהם בחיים, לומר יזכור על קרוביהם האחרים שנפטרו. לדעת הרא"י וולדנברג (ציץ-אליעזר חי"ב סי' לט) זהו היתר למקרה חריג, אך אין ללמוד ממנו אפשרות לביטול מנהג היציאה לחלוטין. שהרי לא ניתן לתקן תקנה קבועה שיישארו הכל בבית הכנסת ויאמרו יזכור על קרובים שאינם הורים. אולם, כאשר כבר קיימת תקנה מעין זו, והכל אומרים יזכור על על חללי השואה ועל חללי צה"ל, ניתן לומר שיישארו הכל לאמירת תפילה זו. זו יכולה להיות תקנה קבועה שהכל שווים בה. הלא כך אנו נוהגים כמעט מדי שבת, שכל הציבור גם יחד, זקנים עם נערים, מזכירים את נשמות הקדושים אשר נספו בימי מסעי הצלב, בגזרות תתנ"ו, באמירת "אב הרחמים".⁸

לא באנו חלילה לזלזל במנהגי ישראל. כבר הזהירנו בעל ציץ-אליעזר (שם) מפני ביטול מנהגים בטענות מדומות ושדופות קדים, ומשום כך הוא התנגד בהריפות לביטול מנהג היציאה. אולם הראינו במאמר זה שלאור המציאות המתחדשת יש לבחון מנג זה שוב, כיון שליציאה זו יש הפסד. ועתים ששכרה של שמירת המנהג יוצא בהפסדו של המנהג.⁹